

1. Yefremenkova, S.V. (2019). Rozvytok piznavalnoi aktyvnosti y samostiinosti shkoliariv u protsesi navchannia hramatyky ridnoi movy [Development of cognitive activity and independence of schoolchildren in the process of learning the grammar of their native language]. Profesiina tvorcht: problemy i poshuky. Vypusk 16 (I chastyna). [in Ukrainian].

2. Lozova, V.I. (2020). Piznavalna aktyvnist shkoliariv [Cognitive activity of schoolchildren]. Kharkiv: Osvita. [in Ukrainian].

3. Luhovyi, V.I. (2009). Yevropeiska kontseptsiiia kompetentnisnoho pidkhodu u vyshchii shkoli ta problemy yii realizatsii v Ukraini [The European concept of the competence approach in higher education and the problems of its implementation in Ukraine]. Pedahohika i psykholohiia. [in Ukrainian].

4. Prokhorenko, L.I. (2022). Nauka i osvita v umovakh viiny: instytut spetsialnoi pedahohiky i psykholohii imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy [Science and education in the conditions of war: Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy. [in Ukrainian].

УДК 376.016:81'223-056.36-053.4]:159.935

Вікторія Трофименко,

вчитель-дефектолог закладу дошкільної освіти

vtrofimenko219@gmail.com

Viktoriia Trofymenko,

special education teacher at a preschool education institution

Комунальний заклад дошкільної освіти

комбінованого типу (ясла-садок) №280

м.Кривий Ріг, Україна

вулиця Миколи Світальського, 4б, 50085

Communal institution of preschool education of the combined
type (nursery-kindergarten) No. 280
Kryvyi Rih, Ukraine
4b Mykola Svitalskyi street, 50085

**РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЛЕГКОГО
СТУПЕНЮ ЗАСОБАМИ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

**DEVELOPMENT OF CONNECTED SPEECH IN CHILDREN
WITH MILD INTELLECTUAL DISABILITIES BY MEANS OF
SENSORY INTEGRATION**

Анотація. У статті розглядається проблема розвитку зв'язного мовлення у дошкільників з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню. Здійснено аналіз сучасних наукових вітчизняних та зарубіжних досліджень щодо вивчення психологічних та педагогічних аспектів сенсорної інтеграції як підґрунтя для розвитку зв'язного мовлення. Розглянуто засоби сенсорної інтеграції як ефективного інструмента для розвитку мовлення. Надано рекомендації стосовно розвитку зв'язного мовлення засобами сенсорної інтеграції.

Ключові слова: дошкільники, інтелектуальні порушення, засоби сенсорної інтеграції, розвиток мовлення, сенсорна інтеграція.

Abstract. The article deals with the problem of developing coherent speech in preschoolers with mild intellectual disabilities. An analysis of modern scientific domestic and foreign research on the study of psychological and pedagogical

aspects of sensory integration as a basis for the development of coherent speech was carried out. The means of sensory integration as an effective tool for the development of speech are considered. Recommendations are provided regarding the development of coherent speech by means of sensory integration.

Key words: preschoolers, intellectual disabilities, means of sensory integration, speech development, sensory integration.

Актуальність дослідження. Одним із завдань освіти визначено забезпечення здатності до адаптації в суспільстві, ефективної взаємодії в соціальному середовищі, вирішенні життєвих труднощів. Зв'язне мовлення є ключовим аспектом комунікації та успішного взаємодії з навколишнім світом. У наукових дослідженнях автори зазначають, що інтелектуальні порушення проявляються в ускладненні соціальної адаптації [11; 13]. Тож розвиток мовлення дошкільників з інтелектуальними порушеннями має вирішальне значення для їх успішної інтеграції у суспільство в подальшому.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. У психолого-педагогічних дослідженнях описано, що біологічна основа інтелектуальних порушень проявляється ще з раннього віку у вигляді порушень інтегративної функції кори великих півкуль головного мозку. Зазначено, що морфологічні зміни мозкових структур при інтелектуальних порушеннях мають дифузний характер і відрізняються глибиною ураження (М. Певзнер, О. Лурія).

Результати вітчизняних і зарубіжних дослідників свідчать про наявність відхилень в оволодінні фонематичними, лексичними, синтаксичними, морфологічними та семантичними компонентами мовлення у дітей з цією категорією порушень (Соботович, 2003). Мовлення дошкільників з інтелектуальними порушеннями характеризується неоднорідністю та варіативністю різних симптомів. Мовлення сприяє успішній соціалізації дітей і є засобом пізнання і спілкування.

Порушення сенсорної інтеграції у дітей з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню також впливають на здатність взаємодіяти з навколишнім світом, включаючи спілкування та мовленнєвий розвиток. Розуміння та виявлення цих порушень є важливим для розробки індивідуальних підходів до корекції та розвитку мовленнєвих навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню, включаючи використання сенсорної інтеграції як одного з інструментів у навчальному процесі.

Саме тому розвиток зв'язного мовлення засобами сенсорної інтеграції у дітей з інтелектуальними порушеннями є однією з актуальних проблем спеціальної педагогіки.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні використання засобів сенсорної інтеграції для розвитку зв'язного мовлення у дошкільників з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню.

Методи дослідження. Нами використовувались теоретичні методи дослідження: вивчення, порівняльний аналіз, узагальнення та систематизація даних спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблеми розвитку зв'язного мовлення у дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Результати дослідження. Важливість мовленнєвого розвитку дитини, її комунікативної функції досліджується у роботах таких науковців, як Л. Виготський, О. Леонтьєва та ін. Науковці зазначали, що комунікативні навички сприяють психічному розвитку, адже мовлення відіграє важливу роль у подальшому формуванні вищих психічних функцій. Мовлення дошкільників з інтелектуальними порушеннями характеризується такими ознаками: збіднілий словниковий запас, можлива відсутність/затримка мовлення, порушені всі сторони мовлення. В цілому мовленнєвий розвиток відбувається повільно. Без належної корекційної роботи у дітей з інтелектуальними порушенням не виникає мовленнєва активність, не розвивається предметна діяльність тощо. Власну думку висловлюють примітивно або не можуть висловити зовсім. У більшості випадків діти використовують жести. Як правило, пасивний словник перевищує активний, однак рідко використовується. Зазвичай, такі діти можуть вільно виконувати базові функції повсякденного життя, але можуть стикатися з труднощами у більш складних завданнях, таких, як навчання та спілкування [6; 8].

Характерними рисами інтелектуальних порушень легкого ступеню є обмежена здатність до абстрактного мислення, нестійкість уваги, труднощі в орієнтації в часі та просторі. Здібності до самоконтролю та аналізу власної діяльності також можуть бути обмеженими. Діти з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню часто потребують підтримки та спеціалізованої педагогічної допомоги для досягнення кращих результатів у навчанні та розвитку.

Зазначимо, що інтелектуальні порушення легкого ступеню можуть виявлятися у різному вигляді і варіювати в індивідуальних особливостях кожної дитини. Розуміння цієї характеристики є важливим етапом для розробки індивідуальних стратегій розвитку та корекції, включаючи розвиток зв'язного мовлення засобами сенсорної інтеграції.

Сенсорна інтеграція – це складний нейрофізіологічний процес, який відбувається в мозку та дозволяє організму об'єднувати й обробляти інформацію, отриману через різні сенсорні канали. Цей процес включає в себе обробку інформації від сенсорних систем, таких, як зорова, слухова, вестибулярна, кінестетична та тактильна, з метою створення єдиної і цілісної картини навколишнього світу [1].

Сенсорна інтеграція грає важливу роль у сприйнятті і реагуванні на подразники з оточуючого середовища. Зокрема, дозволяє регулювати рухи, управляти увагою, розвивати координацію та стимулювати розвиток когнітивних функцій.

Завдяки сенсорній інтеграції діти можуть адаптуватися до різних ситуацій, набувати нових навичок та ефективно спілкуватися з навколишнім середовищем.

Взаємоз'язок між сенсорною інтеграцією та мовленнєвим розвитком в дітей має велике значення у розумінні процесів комунікації та мовленнєвого вдосконалення. Сенсорна інтеграція впливає на мовленнєвий розвиток через кілька ключових аспектів.

По-перше, сенсорна інтеграція сприяє розвитку мовленнєвого сприйняття. Це означає, що діти з розвинутою сенсорною інтеграцією здатні краще розрізняти та розпізнавати звуки, мовні одиниці та інші аспекти мовлення, що сприяє їх здатності розуміти та аналізувати мовлення.

По-друге, сенсорна інтеграція впливає на мовленнєвий вираз. Діти здатні краще контролювати свої голосові апарати, а також виразно використовувати міміку обличчя та жести для підсилення свого мовлення.

По-третє, сенсорна інтеграція може полегшувати сприйняття та використання мови в різних контекстах. Діти з розвинутою сенсорною інтеграцією можуть значно краще адаптуватися до нових мовних ситуацій і вміти ефективно взаємодіяти з оточуючими через більш різноманітні способи спілкування.

Діти з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню часто мають порушення сенсорної інтеграції, які проявляються в обмеженій здатності обробляти та інтерпретувати сенсорну

інформацію. Це може виявлятися як гіперфункція або гіпофункція сенсорних систем.

Гіперчутливість проявляється у підвищеній чутливості до зовнішніх подразників, що призводить до перевантаження сенсорних систем та виникнення стресу. З іншого боку, гіпофункція сенсорних систем означає понижену реакцію на стимули, що впливає на сприйняття дитиною навколишнього світу та інші аспекти фізичного та емоційного розвитку.

Сенсорна інтеграція виступає важливим підґрунтям для розвитку комунікативних навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню. Ця взаємодія між сенсорними системами і мовним розвитком допомагає дітям краще сприймати, обробляти та використовувати інформацію в контексті комунікації.

Сенсорна інтеграція сприяє розвитку важливих комунікативних навичок, таких , як сприйняття та розуміння мови, а також виразність мовлення. Діти, які мають розвинуту сенсорну інтеграцію, здатні краще сприймати звуки, мовні сигнали та мовленнєві інтонації. Вони можуть легше розрізняти інформацію в мовленні та реагувати на неї адекватно.

Крім того, сенсорна інтеграція допомагає покращити навички спілкування через міміку та жести, що підсилює мовленнєвий вираз. Діти, які розвивають сенсорну інтеграцію, здатні краще

контролювати свої рухи та виразність обличчя, що сприяє ясній і ефективній комунікації [5].

Для розвитку мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню за допомогою сенсорної інтеграції використовуються різноманітні методи та прийоми[4; 8]. Серед них:

- сенсорно-стимулюючі вправи: включають в себе фізичну активність та використання сенсорних матеріалів, що розвивають відчуття дитини. Це може включати масаж, гімнастику, а також роботу з текстурами і тканинами, що сприяє поліпшенню сприйняття сенсорної інформації;
- мовні ігри з використанням сенсорних стимулів: для розвитку сприйняття та обробки сенсорних сигналів через використання звуків, текстур, ароматів і смаків, що стимулюють розмовну діяльність дитини;
- ритмічні вправи: музика та ритмічні рухи допомагають дітям розвивати ритмічну структуру мовлення та покращувати координацію мовних м'язів;
- робота зі звуками та мовними одиницями: спрямована на покращення сприйняття та розрізнення звуків, що сприяє поліпшенню фонематичної усвідомленості, що є важливою передумовою для розвитку мовлення;
- інтерактивні ігри: сприяють розвитку комунікативних навичок через активну участь дітей у спілкуванні та спільній

діяльності, використовуючи сенсорну інформацію як засіб взаємодії.

У процесі розвитку мовлення через сенсорну інтеграцію роль терапевта та вчителя має велике значення. Обидва спеціаліста грають ключову роль у створенні ефективних програм та підходів для дітей з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню, спрямованих на розвиток комунікативних навичок.

Терапевт відповідає за оцінку сенсорної інтеграції дитини та визначення її потреб у розвитку. Він розробляє індивідуальний план реабілітації та корекції, використовуючи методи та техніки сенсорної інтеграції. Терапевт також працює з дитиною, щоб поліпшити її сприйняття сенсорної інформації та розвинути комунікативні навички [5].

Корекційні педагоги відіграють важливу роль у реалізації індивідуальної програми розвитку мовлення через сенсорну інтеграцію в закладі дошкільної освіти. Окрім того, вихователі впроваджують рекомендації корекційного педагога в освітній процес та створюють умови для практичного використання здобутих навичок у різних мовленнєвих ситуаціях. Вихователі сприяють інтеграції отриманих знань у повсякденний навчальний процес та сприяють формуванню навичок комунікації в дошкільному просторі [5].

Співпраця між фахівцями є важливою для досягнення успіху в розвитку мовлення дітей з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню через сенсорну інтеграцію. Створення

індивідуальних планів та програм, що враховують особисті потреби кожної дитини, сприяють покращенню мовленнєвого розвитку та успішній соціальній адаптації [3].

Сенсорні вправи є ефективним інструментом для розвитку комунікативних навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями через сенсорну інтеграцію. Розглянемо деякі з основних сенсорних вправ [2; 10]:

- масаж обличчя та ротових м'язів – ця вправа сприяє поліпшенню контролю ротових м'язів та міміки обличчя, що є важливим для виразного мовлення та комунікативних навичок;
- використання текстурних матеріалів: діти можуть вивчати та використовувати матеріали різної текстури, такі, як пісок, глина, текстиль, для розвитку відчуттів та взаємодії з різними поверхнями, що допомагає збагачувати сенсорний досвід та сприяє розвитку мовлення через описи та порівняння текстур;
- ритмічні вправи з музикою: музика стимулює розвиток ритмічної структури мовлення та рухів. Діти беруть участь у рухових іграх, які поєднують рухи з музичним ритмом;
- ігри з використанням ароматів та смаків: сприяють розвитку асоціацій та мовних зв'язків. Діти можуть називати, описувати та порівнювати різні аромати та смаки, що розширює їхні комунікативні навички;

- робота зі звуками та мовними одиницями покращує фонематичну усвідомленість та артикуляцію.

Ці сенсорні вправи допомагають дітям з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню розвивати мовленнєві навички та покращувати їхню комунікативну ефективність через активну взаємодію з сенсорною інформацією та оточуючим середовищем.

Інтерактивні ігри та завдання є важливою складовою програми розвитку мовлення для дітей з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню через сенсорну інтеграцію. Ці активності сприяють активному спілкуванню та розвитку мовленнєвих навичок. У праці про розвиток розмовних навичок американські вчені запропонували низку порад для навчання дітей асертивності за допомогою ігр[**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]:

- Гра «Розкажи історію»: діти обирають картки з зображеннями історій або подій та розповідають власні версії за поданими картками. Ця гра сприяє розвитку навичок розповіді, активної комунікації та творчого мислення;
- рольові ігри: діти грають ролі різних персонажів або ситуацій, взаємодіючи мовленням. Це допомагає розвивати навички спонтанного виразного мовлення та соціального спілкування;

- завдання на спостереження: діти виконують завдання, де потрібно спостерігати і описувати предмети, ситуації або події, це сприяє розвитку уважності та мовленню;
- головоломки: завдання з розгадування ребусів, складних слів чи мовних головоломок сприяють розвитку лексичних навичок та мовленнєвого логічного мислення;
- колективні ігри: сприяють розвитку навичок спільного обговорення, слухання та виразного мовлення у груповому контексті.

Ці інтерактивні ігри та завдання створюють можливості для дітей з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню активно розвивати свої мовленнєві навички та взаємодіяти з іншими у повсякденні.

Для розвитку зв'язного мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями батькам рекомендовано виконувати такі вправи з використанням засобів сенсорної інтеграції: [3; 4; **Ошибка!** **Источник ссылки не найден.**]:

1. Регулярні сенсорні вправи: важливо проводити регулярні сенсорні вправи, які стимулюють сенсорну інтеграцію дитини. Це може включати в себе різноманітні дотики, використання різноманітних текстурних матеріалів тощо.
2. Розширення словникового запасу: потрібно вивчати нові слова та фрази разом з дитиною, акцентуючи увагу на словах, які описують сенсорні відчуття, наприклад, текстури, аромати, звуки та смаки.

3. Залучення до кулінарних занять: готування разом з дитиною може бути відмінною можливістю для розвитку мовлення. Під час процесу готування обговорюйте інгредієнти, їхні характеристики та смаки.
4. Екскурсії та подорожі для дитини дають можливість досліджувати різноманітні сенсорні враження, розповідати про свої враження, про те, що вона бачить, чує, торкається та відчуває.
5. Використання розгорнутих описів: замість загальних запитань ставте дитині запитання, що вимагають розгорнутих описів, наприклад, «Як це виглядає?», «Як це відчувається на дотик?» або «Як це смакує?».

Загалом, активна участь батьків у розвитку мовлення дитини та створення сприятливого мовного середовища може великою мірою підтримати успіх у розвитку комунікативних навичок дітей з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню. Але важливо враховувати ще й такі рекомендації[**Ошибка! Источник ссылки не найден.; Ошибка! Источник ссылки не найден.**]:

1. Сенсорні ігри та іграшки сприяють розвитку сенсорної інтеграції. Наприклад, пісок для ліплення, водні ігри, конструктори, пазли з різними текстурами тощо. Під час гри дітям треба пояснити, які відчуття вони викликають.
2. Ароматерапія: може стимулювати сенсорну інтеграцію. Аромати лаванди для релаксації або цитрусових для підняття настрою можуть бути корисними.

3. Аудіо- та візуальні стимуляції допомагають розвивати сенсорну інтеграцію. Важливо визначити, які звуки, музика чи візуальна інформація краще сприймаються дитиною.

Враховуючи вищезазначені рекомендації та використовуючи засоби сенсорної інтеграції, батьки можуть допомогти своїм дітям розвивати мовлення та комунікативні навички в більш ефективний спосіб. Цей інтегрований підхід сприяє поліпшенню сенсорної інтеграції та сприйняття світу дитиною, що є важливим кроком у її розвитку та успішній соціальній адаптації [6].

Отже, було розглянуто важливість розвитку зв'язного мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню за допомогою сенсорної інтеграції. Актуальність цієї теми полягає у необхідності забезпечити дітям з цією категорією порушень належну підтримку та можливості для розвитку комунікативних навичок, які є важливим елементом їх успішної соціалізації.

Важливим аспектом є розуміння сутності сенсорної інтеграції, яка впливає на сприйняття та обробку сенсорної інформації у дітей. Взаємозв'язок між сенсорною інтеграцією та мовленнєвим розвитком було проаналізовано, показавши, як ці два аспекти взаємодіють та впливають один на одного.

Порушення сенсорної інтеграції у дітей з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню було детально розглянуто, вказуючи на важливість їхнього вчасного виявлення та корекції. Сенсорну інтеграцію розглянуто як основу для розвитку

комунікативних навичок, де активно використовуються різні методи та підходи.

Деякі з основних методів та прийомів розвитку мовлення через сенсорну інтеграцію було представлено, вказуючи на їхню ефективність у покращенні комунікативних навичок дітей.

Сенсорні вправи та інтерактивні ігри були запропоновані як засоби для поліпшення комунікативних навичок дітей. Рекомендації для батьків щодо підтримки мовленнєвого розвитку своїх дітей були надані, зокрема, стосовно активного спілкування та розвитку словникового запасу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз теоретичного дослідження розвитку зв'язного мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню засобами сенсорної інтеграції дав змогу зробити такий висновок: розвиток мовлення через сенсорну інтеграцію виявляється як складний, але важливий процес, який потребує інтегрованого підходу та підтримки від батьків, фахівців та освітніх установ. У процесі аналізу психолого-педагогічної літератури не було виявлено експериментальних досліджень, які б досліджували безпосередній вплив засобів сенсорної інтеграції на зв'язне мовлення дошкільників з інтелектуальними порушеннями. Саме тому вбачаємо подальшу перспективу у проведенні експериментального дослідження з формування та розвитку зв'язного мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями старшого дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баренек, Дж.Т. і Ліндсі, М. (2017). Сенсорна інтеграція: Від теорії до практики (3-є вид.). Філадельфія, Пенсільванія: Wolters Kluwer.
2. Блау, Д.М. і Бароді, А.Дж. (2018). Терапія сенсорної інтеграції для дітей та підлітків: Посібник для батьків та фахівців (2-є вид.). Нью-Йорк, Нью-Йорк: Guilford Press.
3. Чендлер, Л. і Дальквіст, К. (2022). Підтримка дітей з розладом аутичного спектру та іншими порушеннями розвитку через сенсорну інтеграцію: Посібник для батьків та фахівців (4-є вид.). Філадельфія, Пенсільванія: Wolters Kluwer.
4. Данн, У. (2017). Сенсорна обробка у дітей з порушеннями розвитку: Оцінка, лікування та адвокація (3-є вид.). Нью-Йорк, Нью-Йорк: Guilford Press.
5. Екман, М. і Кемпе, К. (2022). Терапія сенсорної інтеграції: Практичний посібник для батьків та фахівців (2-є вид.). Нью-Йорк, Нью-Йорк: Guilford Press.
6. Міллер, Л.Дж. і Фуллер, Д.А. (2020). Сенсорна інтеграція: Посібник для батьків та фахівців (3-є вид.). Філадельфія, Пенсільванія: Wolters Kluwer.
7. Пархем, Л.Д. і Майлюкс, З. (2021). Сенсорна інтеграція: Теорія та практика (5-є вид.). Філадельфія, Пенсільванія: Wolters Kluwer.
8. Шааф, Р.К. і Міллер, Л.Дж. (2014). Шкала спостереження за сенсорною обробкою, третє видання (SLOS-3): Посібник для екзаменатора. Сан-Антоніо, Техас: Pearson.
9. МакГі, Дж.Г., Кранц, П.Дж., & МакКланнахан, Л.Е. (1984). Розвиток розмовних навичок у підлітків з аутизмом: навчання асертивності в природному ігровому середовищі. Журнал аутизму

та порушень розвитку, 14(3), 319–330.

<https://doi.org/10.1007/BF02409582>

10. Шааф, Р.К., Міллер, Л. Дж. і Тот-Коен, С. (2022). Шкала спостереження за сенсорною обробкою, третє видання (SLOS-3): Звіт вчителя. Сан-Антоніо, Техас: Pearson.
11. Тищенко, В.В. Особливості засвоєння мови дошкільниками з нормальним та порушеним розумовим розвитком. Теорія та практика сучасної логопедії.
12. Мартиненко, І.В. (2017). Психологічні засади формування комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.08 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ. 502 с.
13. Боряк, О.В. (2015). Характеристика когнітивного компоненту мовленнєвої діяльності у розумово відсталих дітей. Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти. Том 1, No 2. С. 19-21. URL: <http://journals.uran.ua/apppfo>

REFERENCES

1. Baranek, G.T., & Lindsey, M. (2017). Sensory integration: From theory to practice (3rd ed.). Philadelphia, PA: Wolters Kluwer.
2. Blau, D.M., & Baroody, A.J. (2018). Sensory integration therapy for children and adolescents: A guide for parents and professionals (2nd ed.). New York, NY: Guilford Press.
3. Chandler, L., & Dahlquist, C. (2022). Supporting children with autism spectrum disorder and other developmental disabilities through sensory integration: A guide for parents and professionals (4th ed.). Philadelphia, PA: Wolters Kluwer.
4. Dunn, W. (2017). Sensory processing in children with developmental disabilities: Assessment, treatment, and advocacy (3rd ed.). New York, NY: Guilford Press.

5. Ekman, M., & Kempe, C. (2022). *Sensory integration therapy: A practical guide for parents and professionals* (2nd ed.). New York, NY: Guilford Press.
6. Miller, L.J., & Fuller, D.A. (2020). *Sensory integration: A guide for parents and professionals* (3rd ed.). Philadelphia, PA: Wolters Kluwer.
7. Parham, L. D., & Mailloux, Z. (2021). *Sensory integration: Theory and practice* (5th ed.). Philadelphia, PA: Wolters Kluwer.
8. Schaaf, R.C., & Miller, L.J. (2014). *The sensory processing observation scale, third edition (SLOS-3): Examiner's manual*. San Antonio, TX: Pearson.
9. McGee, G.G., Krantz, P.J., & McClannahan, L.E. (1984). Conversational skills for autistic adolescents: teaching assertiveness in naturalistic game settings. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 14(3), 319–330. <https://doi.org/10.1007/BF02409582>
10. Schaaf, R.C., Miller, L.J., & Toth-Cohen, S. (2022). *The sensory processing observation scale, third edition (SLOS-3): Teacher report*. San Antonio, TX: Pearson.
11. Tyshchenko, V.V. *Features of Language Acquisition in Preschoolers with Normal and Impaired Cognitive Development. Theory and Practice of Modern Speech Therapy*. [in Ukraine].
12. Martynenko, I.V. (2017). *Psychological Foundations of Communicative Activity Formation in Older Preschool Children with Systemic Speech Disorders*. Dissertation for the Degree of Doctor of Psychological Sciences: 19.00.08 / National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. Kyiv. 502 p. [in Ukraine].
13. Boryak, O.V. (2015). *Characterization of the Cognitive Component of Speech Activity in Cognitively Delayed Children*. *Current Issues in Pedagogy, Psychology, and Professional Education*. Volume 1, No 2. P. 19-21. URL: <http://journals.uran.ua/apppfo>